

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

30 JUNI
1948

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

21e JAARGANG
Nº 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

Ingevolge papiertoewijzing van het „Bureau Papierver-
deeling Pers”, nr. 1660/2837/V-20, verschijnt deze uitgave
maandelijks en is de omvang van dit nummer 8 bladzijden,
formaat 16 × 25 cm.

RJIWIELTOCHTEN DOOR WEST-UTRECHT.

Van mr. T. Olthoff te Utrecht, lid van „Oud-Utrecht”, bereikte ons de mededeling dat hij gaarne bereid is om met kleine clubs van bijvoorbeeld 4—8 deelnemers per fiets een bezoek te brengen aan de door hem dikwijls bezochte historisch-interessante plaatsen in West-Utrecht en het grensgebied van Zuidholland.

Bij voldoende belangstelling stelt hij de volgende excursies voor, waarbij gaarne rekening zal worden gehouden met bijzondere wensen der deelnemers:

Zaterdag 17 Juli 1948, 14,00 uur: Utrecht-*Montfoort-Oudewater*, eventueel terug over Linschoten. Vooral het goed „geconserveerde” intieme Oudewater is rijk aan historische gebouwen. Het is bovendien gelegen in een bijzonder mooie omgeving (Linschoten, Snelrewaard). Doch ook Montfoort is een bezoek ten volle waard. Afstand Utrecht-Oudewater-Utrecht ca. 42 k.m., over Linschoten 45 k.m.

Woensdag 21 Juli 1948, 14,00 uur: Utrecht-*IJsselstein-Utrecht*, 20 k.m. Natuurschoon, kerken en torens, stadhuis, slottoren, oude gevels, historische plaatsen (Eiteren).

Zaterdag 7 Augustus 1948, 14,00 uur: Utrecht-*IJsselstein-Lopikerkapel-Lekdijk-Vreeswijk-Utrecht*, ca. 26 k.m. (Of 30 k.m., indien ook Vianen).

Op een nader overeen te komen dag naar Woerden via Vleuten, Den Ham, thuisreis over Linschoten, eventueel met een bezoek aan Montfoort, ca. 40 k.m. of uitsluitend Utrecht-Montfoort v.v. (28 k.m.).

Belangstellenden worden uitgenodigd, zich te wenden tot de Redactie van dit Maandblad, die gaarne een week vóór elke excursie mededeling van het voornemen om deel te nemen zal ontvangen.

DE STADSVLAG.

Waarschijnlijk heeft de voorbereiding van de feestelijkheden, die Utrecht dit jaar zal vieren, het College van Burgemeester en Wethouders er toe gebracht zich te bezinnen op de stadsvlag, die wij... niet hadden.

Die wij niet hadden! Maar die wij wél hadden in de Middeleeuwen, toen de samenleving primitiever was, als gij wilt, maar ook, — naar het van hier uit lijkt — rijker van kleur; toen bij beroeringen of dreigend gevaar de stadsbanier vóór het stadhuis werd geplant, waaromheen de weerbare manschap zich te verzamelen had; toen geen legertje de stadspoort uittrok om IJselstein te beoorlogen of een anderen vijand te gaan bestoken, zonder dat aan het hoofd de stadsbanier gedragen werd.

Hoe die banier er uitzag kon men in 1648 nog gaan zien in het Duitse Huis aan den Springweg (het latere Militaire Hospitaal), waar nog een, zeker twee eeuwen oud glasvenster aanwezig was met de voorstelling van het stadslegertje onder de stadsbanier. In dat jaar kreeg de wapenteekenaar Joost van Attevelt van burgemeester Booth opdracht naar dat voorbeeld een tekening van de oude banier te maken. Die tekening wordt nog bewaard in het Centraal Museum. Van Attevelt heeft het veelkoppige legertje vereenvoudigd tot vier geharnaste burgers — het was immers niet om de stedelijke krijgsmacht, maar om de banier te doen —, waarvan de eerste de stadsbanier torst. Een afbeelding van deze tekening kan men vinden in het Jaarboekje van Oud-Utrecht van 1924 bij een nagelaten artikel van Mr. Muller, waarnaar voor bijzonderheden verwezen moge worden.

De banier op van Attevelts tekening is een vierkante vlag, naar het mij voorkomt van een stugge, stijfstaande stof (geen wapperend „dundoeck”), diagonaalsgewijze — van links boven naar rechts beneden — verdeeld in twee velden: rood en wit en in het witte veld versierd met de afbeelding van St. Maarten te paard met den bedelaar.

Over die stadskleuren — wit en rood — en de St. Maartensfiguur, die ook in het oude stadswapen voorkwamen, is nog wel het een en ander te zeggen. Wellicht wordt daar te eeniger tijd nog gelegenheid toe gevonden. Voor nu is het voldoende de aandacht er op te vestigen, dat Burgemeester en Wethouders de oude en echte stadsbanier voor oogen hebben gehad, toen zij

„overwegende, dat in den loop der tijden omtrent de juiste vorm en samenstelling der Utrechtse stadsvlag onzekerheid is ontstaan; (en) dat op grond van historische gegevens geconstateerd kan worden, dat als Utrechtse stadsvlag kan worden aangenomen de oude Utrechtse Stadsbanier, zijnde een vierkant in twee helften verdeeld door de diagonaal, welke het bovenste aanhechtingspunt aan de vlaggestok met de daartegenover liggende benedenhoek verbindt, van welke helften de aan de stok gehechte helft rood en

de andere helft wit is, terwijl de witte helft de beeltenis van St. Maarten bevat —,

op 27 April 1948 (Gemeenteblad nr. 35) besloten hebben te bepalen

„dat als Utrechtse stadsvlag geldt de hierboven omschreven oude Utrechtse stadsbanier.”

Ten slotte nog de opmerking, dat deze vlag — een standaard — uitsluitend in verticalen stand gebruikt kan worden. Wanneer men ze uithangt, komen de kleuren verkeerd te hangen en slaat St. Maarten een zonderling figuur.

Ook zal men bij de vervaardiging van zoo'n vlag er op te letten hebben, dat, als in strijd met heraldische eischen, geen (zwarte) lijn de beide velden behoort te scheiden. Mogen het slechts vaardige teekenpennen en kunstzinnige en kleurgevoelige naalden zijn, die de moeilijke St. Maartensfiguur in het witte veld aanbrengen. Utrecht is alleen een goed uitgevoerde vlag waard.

v. C.

MICKELENBORCH BIJ DE GAARDBRUG.

Op de Tentoonstelling van de Oude Gracht bevond zich een reproductie van een bekendmaking in het Buurspraakboek anno 1386, dat de oudste ons bekende vermelding van de werven zou zijn; „maar”, stond terecht in de gids, „de werven zelf zijn ontegenzeggelijk veel ouder”. In feite bezitten wij weliswaar geen oorspronkelijke, maar toch autentieke documenten, die de schriftelijke overlevering der werven tot 1275 terugvoeren. In een acte van 6 Juni 1663 liet de stad Utrecht een reeks van officieele documenten afschrijven en bekrachtigen, lopende van 1275 tot 1425, en kennelijk betrekking hebbende op één en dezelfde werf aan de Oude Gracht¹⁾. Een schepenbrief van 6 Dec. 1275 verklaart, dat Nicolaas Winter de zuidelijke helft van een terrein, dat „weref” genoemd wordt (*superiorem medietatem terre, que dicitur weref*), gelegen „in Gaerden”, en waarvan de noordelijke helft behoorde aan de zonen van broeder Fembertus van Compestelle, in erfcijs gaf aan Adam de Riemsnijder tegen 13 schellingen 's jaars. De volgende schepenbrief van 6 Aug. 1283 bevestigt de overdracht van de twee helften van de werf, gelegen „in den Gaerden bij vrouwe Odinnia”, door de erfgenamen van Nicolaas Winter en die van Fembertus van Compestelle aan Testelo Wiersz. Merce-man en erfgenamen. In beide overdrachten wordt uitdrukkelijk gestipuleerd, dat gebouwen, op de werf gezet of nog te zetten slechts onder de genoemde cijns van 13 schellingen kunnen worden verkocht. Wij kunnen dus veronderstellen, dat op de werf een

of meer kleine huisjes stonden. En inderdaad maakt een transport-brief van Maart 1286 gewag van het erf „in Gaerdene” op de werf, die eertijds aan Nicolaas Winter, maar nu aan Pieter Olderidder, de zoon van Dirk Grawardts toebehoorde, en het huisje nu op de werf gebouwd, welk erf en huisje Tezelo Wiersz. Merceman aan Herman Bekerman en erfgenamen transporteerde onder de erfcijs van 13 schellingen, te betalen aan Pieter Olderidder.

Het gaat hier dus om een werf met opstal in de Gaard, waar-
onder men in de Middeleeuwen de oostelijke zijde van de Oude
Gracht van de Maartensbrug tot aan de Hamburgerbrug verstond.
Een transportacte van Jan. 1377 is veel uitvoeriger in de omschrij-
ving van de werf in kwestie, maar zij laat ons omtrent zijn juiste
ligging nog steeds in het onzekere. Overgedragen worden „de
husinge ende hoffstede mitten kelnair onder 't huys ende onder de
strate geheten te Mickelenborch, gelegen in den Gaerde opten
werf opde oostside vander grafte, mit hore drupte an beiden ziden
ende mit allen horen toebehoren, opte zestien scillinghe ende achte
penninghe siairs, die de heren van sinte Katrinen jairlix dair uut
hebben, ende also alse geleghen sijn tusschen den werf ende erve,
dat Herman Wittens erfnamen toebehoort ande overside ende Wil-
lam Sollebollen ande nederside,.....” Wij zien, dat de, cijns nu
in handen van het Catharijnegasthuis is gekomen. Van het meeste
belang is voor ons de naam van de opstal op de werf, immers
deze naam komen wij bijna twee eeuwen later in een merkwaar-
dige resolutie van de raad dd. 20 Juli 1576 weer tegen²⁾. Deze
luit aldus: „De raet heeft ter stadts behouff overgenomen de coop
van de kelre van de huysinge genaemt Mickelenborch, staende op
de werff onder de Lichte Gaerde ende tgetimmer van dien gelijcx
der straten van de werff opwerts commende, mitsgaders de cluyse
van derselver huijsinge onder de straet responderende, bij Hubert
de Backer gecoft van den gemeen bueren onder de Gaerde voir de
somme van 40 gld., ordonneren den eesten cameraer deselve
somme te betalen mit alsulcke wincoip als de voirss. Hubert dairvan
te gelden heeft. Ende dit op laste van enen stuver jairlicx, die de
balier van sinte Caterinen daer uuyt heeft. Ende men sal tcleyn
craentgen, dat aen de Beyerbrug gestaen heeft, doen setten ande
Noirtzide van de Gaertbrug responderende opde voirss. werff”.

Wanneer wij nu weten, dat eertijds de Oude Gracht tussen de
Donkere Gaard en de Hamburgerstraat vaak Lichte Gaard ge-

1) RA. Verzameling Oorkondenboek Sticht Utrecht. Enkele eigennamen zijn verbeterd naar afschriften, die Van Buchell van de oorspronkelijke acten zelf maakte.

2) GA. Utrecht, Inv. I, no. 13, Der stat daghelix boec, 20 Juli 1576. De overige stukken in het afschrift van 1663 (1371, 1392, 1425) geven voor ons onderzoek geen nieuwe gezichtspunten.

noemd werd, wordt het duidelijk, waar Mickelenborch precies lag: vlak ten Noorden van de Gaardbrug. Dit terrein, waarop nog de eeuwenoude cijns rustte, kocht de stad om er de kleine kraan, die tevoren bij de Beyer (Bezem)brug stond, op te plaatsen. De opstal op de werf is toen zeer waarschijnlijk afgebroken en de naam Mickelenborch bleef voortaan verbonden aan de kelder onder de straat, die tot 1 Nov. 1619 eigendom van de stad bleef. Immers in margine van een vroedschapsresolutie van 8 Nov. 1619 staat aangekend: „Stadt cluysken genaemt Mickelenborg vercoft op een recognitie van 3 pd. 10 s.”³⁾ Blijkens deze resolutie had Aert Hendrichsz. hoedemaecker, wonende „in den Rooden Haan bij de Gaertbrugge” aan de vroedschap verzocht „het cluysken voor zijne huysse op de werff uitgaende ende dese stadt competerende, in eygendom ende coope te moogen hebben”. Na een rapport van gecommiteerden ad hoc gehoord te hebben besloot de vroedschap, „alsdat zij metten suppliant absolutelijck zijn veraccordeert, dat hij ende zijne erffgenaemen ten ewigen dagen sall hebben ende behouden als zijn eygen goet het cluysken met zijnen toebehooren.... mits dat zijlieden daervoor aen den eersten cameraer deser stadt jaerlicx sullen responderen ende betaelen drie gulden ende tien stuvers losbaer den penning twyntech ende innegaende 1 November 1619”. De kluis was dus door de stad voor 70 gld. verkocht, in twintig jaarlijkse termijnen te betalen. Hij lag vóór het huis „De Roode Haen”, dat spoedig na deze koop „De Blauwe Voet” zou gaan heten⁴⁾, en nu vervangen is door pand Oude Gracht no. 180.

Zal de plaats van de vroegere kluis, gezien het „ten ewigen dagen” in de resolutie, ooit onteigend kunnen worden?

F. KETNER.

DE GRONDSLAG EN DE EERSTE CATALOGUS DER UTRECHTSCHER UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK.

In de „handleiding voor de bibliotheekpraktijk”, het breed opgezette leerboek, dat de Antwerpensche bibliothecaris Gerard Schmook sedert 1939 onder den hoofdtitel „boek en bibliotheek” laat verschijnen, is uiteraard ook groote aandacht aan de „bibliotheek als cultuurhistorisch element” (blz. 153—230) geschonken. De Utrechtsche universiteitsboekerij wordt in dat hoofdstuk twee keer genoemd, de eene maal in de inleiding der rubriek „geschiedenis” (§ 37, blz. 161), de andere maal in de zesde onder-afdee-

---

3) G.A. Inv. II, no. 121, resolutien van de vroedschap, 8 Nov. 1619.

4) Verg. GA., Inv. II, no. 3243, registers van transporten en plechten, 11 Mei 1639 en 15 Jan. 1659.

ling van die rubriek, die over de „geschiedenis van de bibliotheek in België en Nederland” (§ 192, blz. 200) handelt.

Steunend op door den vroegeren bibliothecaris, dr. A. Hulshof, verstrekte gegevens, brengt de schr. daarin o.m. de geldende traditie over, dat „toen de Utrechtsche vroedschap in 1581 besloot, de te en om Utrecht bestaande kloosterbibliotheken in beslag te nemen, zij een voorbeeld leverde, dat de Fransche revolutie ten bate van de stadsbibliotheken zou volgen”. De zodoende ontstane boekerij zou het fundament der latere academie-bibliothek zijn geweest.

De Utrechtsche stadsraad, geen vroedschap, nam echter niet de bezittingen der kloosters in beslag, doch gaf, nadat de uitoefening van den roomsch-katholieken eeredienst verboden was, een andere bestemming aan die goederen, ten bate der gemeenschap. Hij ontleende aan den veranderden staat van zaken geen vreemdingsrecht, doch wel een beschikkingsplicht, ten nutte der samenleving¹⁾.

Maar van het weleer rijke handschriften- en boekenbezit der Utrechtsche geestelijke instellingen was in 1581 niet veel meer over, nauwelijks vijf honderd banden.

Verscheiden verzamelingen waren bij het dreigen der godsdienstwoelingen elders opgeborgen en schijnen niet altijd teruggebracht te zijn. Wat te Utrecht in de mannenkloosters, waarvan er elf hebben bestaan, was achtergebleven, ging op dat van een drietal na in de zgn. beeldenstormen van 1566, 1579 en 1580 te niet. vijftien vrouwenkloosters en begijnhuizen, die over niet meer dan enkele liturgische geschriften en tractatenbundels beschikt zullen hebben, werden in den overgangstijd vrijwel ongemoeid gelaten. En de vijf kapittelen werden niet opgeheven, doch bleven als gereformeerde instellingen voortbestaan en behielden het beheer over hunne goederen. Hunne aan de zinlooze vernieling ontkomen boeken, van niet veel meer dan van één kapittel afkomstig, zijn eerst veel later, het meerendeel in 1836, in de Utrechtsche hoogeschoolboekerij opgenomen.

De tot nu toe gangbare voorstelling, dat de tegenwoordige universiteitsbibliotheek uit de indertijd opgeheven kloosterboekerijen is gevormd, lijkt dus wel wat overdreven. Eerst door de legaten Van de Poll en Van Buchell, in 1603 en 1605, is de stadsboekerij in het koor der Janskerk een verzameling geworden, die een grondslag voor de in 1636 noodige hoogeschoolbibliotheek kon zijn.²⁾

1) Vgl. D. G. Rengers Hora Siccama, De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht. Historisch-juridische verhandeling, voornamelijk uit Utrechtsche gegevens samengesteld. Dl. 1. Utrecht, 1905. 80. Hoofdstukken II, III en VII (bldz. 275—419 en 622—762).

2) Uitvoeriger o.d.t. De Utrechtsche academie-boekerij als stedelijke instelling, in: Bibliotheekleven XXXIII - 1948.

Naast de mededeeling der heerschende, maar om de bovengenoemde reden aanvechtbare opvatting, had Schmook evenwel tevoren al de gedachte van een andere stichtingswijze der Utrechtsche universiteitsbibliotheek gewekt. Ten besluite zijner inleiding der geschiedenis schreef hij op blz. 161: „zijn de fundamenteele bouwstukken eenmaal in voldoende mate aanwezig voor vele instellingen, dan kan tot ineenschakeling van feiten en onderlinge vergelijking worden overgegaan, waarna het trekken van de algemeene lijn, het opstellen van syntheses, het werk kan worden van een alles omvattende geest”.

Als voorbeeld dezer zeker gaarne algemeen aanvaarde richtlijn volgt dan: „Zoo is het b.v. nu reeds merkwaardig hoe men door vergelijking tot de slotsom is moeten komen, dat de universiteitsbibliotheek van Utrecht, in 1608, het eerst van heel Europa een catalogus heeft uitgegeven in de volkstaal gesteld. Geen wonder, onder haar stichters telde zij Simon Stevin, den Brugschensche mathematicus, bekend om zijn verdediging van het Nederlandsch”.

Maar Utrecht kan zich helaas niet op deze Europeesche prioriteit beroemen. Haar eerste, in het genoemde jaar door de predikanten Speenhovius en Taurinus bewerkte en uitgegeven catalogus der stedelijke verzameling is nog een kind van zijn tijd en dus in het Latijn uitgevoerd. Slechts de door de magistraat gegeven instructie voor den „opsiender” is in het Nederlandsch aan de Latijnsche inleiding toegevoegd. Nog tot in 1855 zijn de titels en inleidingen der Utrechtsche catalogi in de Latijnsche taal gesteld.

En voor zoover de stedelijke annalen vermelden, heeft Simon Stevin nimmer Utrecht aangedaan en is hij derhalve ook nooit in haar boekerij verzeild geraakt.

Op deze vergissingen te wijzen en daardoor haar verdere verspreiding te voorkomen, is hoofddoel van dit betoog.

G. A. EVERS.

WAAR SPEELDEN WIJ ZESTIG JAREN GELEDEN?

Er zijn gedeelten van de stad Utrecht, welke de ouderen onder de inwoners anders gekend hebben, dan ze thans zijn. Alle veranderingen voltrekken zich geleidelijk en laten van de vroegere toestanden meermalen geen spoor achter. Voor „Oud-Utrecht” kan het in zulk een geval eenig belang hebben, wanneer althans eene herinnering aan hetgeen verdwenen is wordt opgeschreven.

Het zal omstreeks 1886 geweest zijn, dat ik met enkele speelmakkers wel aan den waterkant stond te roepen om de aandacht te trekken van Wout den baas van de steenfabriek, opdat deze

ons met een bootje zou komen halen en overzetten. Wij konden dan op de ruime terreinen heerlijk ravotten.

Waar was dat echter? Behalve in mijn herinnering is er niets van terug te vinden.

Wanneer wij het Vredenburg over waren en de brug (rechts van welke drie molens op „de wallen” stonden), dan volgden wij den Leidschen weg totdat wij aan den spoorweg kwamen. Deze ging daar met een brugje, waarop twee stel rails, over de Leidsche vaart, en onder dit brugje liep een smal jaagpad langs het water. Zoodra wij onder dit brugje door waren stonden wij op den Leidschenweg tegenover de Steenfabriek. Behalve enkele krotten voor de steenzetters was er geen woning te zien.

Thans is daar een flinke overgang voor het verkeer, dat stadwaarts onder de spoorbaan doorgaat. En er is een „zee” van huizen en straten.

Iets verder westwaarts vonden wij een paar jaar later speelgelegenheid, toen wij kartonnen schijven bevestigden op de muren van de suikerfabriek (directeur de latere burgemeester Reiger) en ons oefenden in het schieten met pijl en boog. Daar ter plaatse zijn de gebouwen verdwenen en is het terrein overgebleven.

Een ander terrein, waarop wij het cricketspel leerden en beoefenden, lag tusschen de Kruisvaart en het zoogenaamde „lijngebouw”, hetwelk bereikbaar was door de als „In en Uit” bekende doorgang onder de spoorlijnen achter Puntenburg. Thans is dit geheele terrein bedekt met spoorbanen; destijds lagen er langs het lijngebouw slechts een vijftal en bleef er voor ons ruimte genoeg over.

Van al deze speel-gelegenheden is niets meer te vinden. Ook niet van den „doolhof” bij „Zeldzaam”, de uitspanning bij Zuilen, en van dien bij „Den Hommel”.

A. J. S. v. L.

OUD-KATHOLIEK MUSEUM.

Het Oud-Katholiek Museum van kerkelijke kunst en geschiedenis, dat gevestigd is in de oude 17de-eeuwsche schuilkerk in de Hoek van Sinte Marie, Mariahoek 9, zal naar aanleiding van de stadsfeesten te Utrecht gedurende de zomermaanden van heden af tot 15 October dagelijks geopend zijn van 10—12 en van 2—5. Zondags van 2—5. Alleen Zaterdags gesloten.